

# Una inscripció de Pere Miquel Carbonell sobre els trofeus de Pompeu

Per Antoni Cobos Fajardo, Joaquim Tremoleda Trilla

## Resum

*En aquest article fem la presentació d'una inscripció, que fou transcrita per l'humanista català Pere Miquel Carbonell, a finals del segle XV.*

*La inscripció ha estat escassament citada i sovint rebutjada pels autors que han tractat la situació i estructura dels trofeus de Pompeu aixecats en els límits de la Gàl·lia amb la Hispània Citerior. En l'article proposem afegir aquest nou testimoni, tot veient-ne la seva tradició (quasi mínima) en historiadors posteriors així com la comparació amb altres testimonis anteriors i posteriors que parlen d'aquest monument. Revisem aquest rebuig, a la vegada que es qüestiona el paper dels Pirineus com a frontera des de la creació de les províncies hispanes fins al segle I aC. Per les característiques del text, proposem que fos part d'unes Res Gestae de Pompeu Magne i que constituís un precedent o un model que posteriorment utilitzà August.*

## Paraules clau

Pompeu, trofeus, epigrafia, Pirineus, Carbonell, frontera, *Res Gestae*

## Abstract

*In this article we present an inscription, transcribed by the Catalan humanist Pere Miquel Carbonell at the end of the fifteenth century.*

*This inscription has been little cited and often rejected by authors who have worked on the situation and structure of the Pompey trophies erected on the limits between Gaul and Hispania Citerior. Here we propose to add this new testimony, taking into account its tradition (almost minimal) in later historians as well as comparing it with previous and later testimonies on the same monument. We revise its rejection and also question the role of the Pyrenees as a border since the creation of the Hispanic provinces until the first century AC. The characteristics of the text lead us to propose that it formed part of a Res Gestae by Pompeius Magnus, constituting a precedent or model later used by August.*

## Keywords

Pompey, trophies, epigraphs, Pyrenees, Carbonell, border, *Res Gestae*

DOI: 10.2436/20.8010.01.76  
IEE, Figueres, (2011), p. 141-162

## INTRODUCCIÓ

L'oportunitat d'aquesta comunicació es deu a la concurrència de tres fets: per una banda, la recent publicació de la monografia que té per objecte donar a conèixer els resultats dels treballs d'excavació de les restes dels trofeus de Pompeu, al pas de Panissars (Castellví/Nolla/Rodà (dir.) 2008); per altra, el fet que els que subscriuen estiguin treballant sobre el corpus epigràfic de Pere Miquel Carbonell, en el qual es recull la inscripció objecte d'aquesta comunicació; finalment, la celebració d'aquest congrés, centrat en el fet fronterer, ens proporciona el marc adequat per a presentar-hi el treball.

En acabar les guerres sertorianes, Pompeu va erigir uns trofeus sobre la carena dels Pirineus, en els límits entre les províncies de la Gàl·lia i d'Hispania. Les fonts antigues se'n fa ressò i tenim molts testimonis d'aquest fet, tal com recullen Castellví/Nolla/Rodà 2008, 29-36. En aquest treball volem presentar un nou testimoni que parla d'aquests trofeus, de les seves característiques i de la seva importància històrica. Abans, però, ens cal explicar l'espai geogràfic on fou erigit el monument i el seu context, en relació amb l'administració romana d'aquest territori.

## LA FRONTERA ALS PIRINEUS

La Gàl·lia Transalpina és la zona delimitada per la costa mediterrània des del Var als Pirineus, pels Alps, el llac Lemán i el curs superior del Roine, pels contraforts del massís Central i de Cevennes, tot englobant Tolosa de Llenguadoc i el seu territori. A partir d'August formarà la província *Gallia Narbonensis*. Aquesta unitat territorial que regirà també per a l'època imperial s'ha considerat de forma implícita vàlida per a l'època anterior. No hi ha res, però, que ens indiqui que fos reconeguda i, encara menys, organitzada abans d'una època recent (Goudineau 1984, 548-549). Hi ha un text extremadament revelador, segons el qual Estrabó (III, 4, 19) precisa: "Els autors anteriors anomenaven Ibèria a tot el país situat a l'altra banda del Roine i de l'istme format pels golfs galàctics". Entre aquests autors anteriors hauríem de citar el periple marsellès en el qual s'inspirà Aviè per confeccionar l'*Ora marítima*, 612-613 i *Pseudo-Scimne*, 206-208. Vegem, per tant, que l'adscripció del Rosselló i del Llenguadoc a la Gàl·lia és més recent, tot i que no podem precisar de quan. Anirem veient quines són les possibilitats. En tot cas, si hem de creure Cassi Dió (*Hist.*, LIV, 4, 1), l'any 22 aC seria el de la creació definitiva de la província (Guyon, 1994, 215).

Marsella al segle III aC comptava encara com una de les grans potències d'Occident, tant pel que fa a representació política com a presència comercial. Les dues guerres púniques (tan sols es documenta participació marseillea en la segona) varen servir per estrènyer els lligams –i probablement la dependència– amb Roma. Al segle II aC la ciutat hagué de recórrer a Roma en diverses ocasions, el 181, amb motiu de les activitats dels pirates lígurs; i el 154, quan dos pobles lígurs assetjaven les factories de Niça i Antibes; sense comptar la crida feta el 125 (Barruol 1975, 167). En ambdues ocasions els romans solucionaren el problema del seu aliat. Però, hem de pensar en un ajut desinteressat? No sembla pas així. S'ha assenyalat que des de la creació de les províncies hispàniques, a partir de l'any 197, s'elegiren dos pretors suplementaris per a fer-se'n càrrec. La via marítima i la via terrestre interessaven especialment i de forma directa a Roma. La zona marseillea, de contacte entre Roma i Hispània, era insegura segons demostren diverses expedicions púniques per terra i per mar i els atacs que varen patir dos magistrats que es dirigien a Hispània, els anys 189 i 173.

El rerefons d'aquestes intervencions a l'est del Roine planteja un problema de més llarg abast, la possibilitat que el Rosselló i el Llenguadoc haguessin passat a ser controlats i administrats per Roma la primera meitat del segle II aC. Aquesta hipòtesi, que no ha tingut mai acceptació, fou plantejada ja per Mommsen, tot i que disposa de diversos arguments de força pes. Entre aquests, se n'esgrimeixen de diversa mena: un argument teòric, atès que una província no havia de tenir necessàriament uns límits precisos, sobretot si estaven en contacte amb pobles que no tenien relacions legals amb Roma, com seria el cas d'Hispània Citerior amb el Llenguadoc, que estava inclòs en el concepte d'Ibèria, com hem vist abans amb Estrabó. Per altra banda, hi ha dos textos que sembla que poden marcar límits cronològics: un és un passatge de Polibi centrat en l'any 218 (III, 39, 8): “Des de la Nova Cartago fins a l'Ebre hi ha 2600 estadis; des de l'Ebre fins a Empòrion, 1600; d'Empòrion fins al pas del Roine, també 1600, aproximadament. Aquest recorregut ha estat minuciosament mesurat pels romans, que han col·locat fites cada vuit estadis”. La publicació del llibre tercer se suposa anterior al 146, i, per tant, el control per part de Roma seria anterior a aquesta data. L'altre text és un fragment de Ciceró, escrit cap al 53-52, però amb l'acció situada en l'any 129, on es comenta la prohibició per part dels romans de plantar oliveres i vinyes als pobles transalpins (*De Rep.* III, 9, 16: “i nosaltres, que ens considerem els més justos, no permetem que els pobles transalpins plantin oliveres i ceps, per així donar més valor als nostres olivets i vinyes”). Finalment, seguint Goudineau assenyalava diversos arguments negatius que també donarien suport a aquesta hipòtesi,

com ara, el fet que no hi hagi notícia de cap acció a l'oest del Roine, amb motiu de les operacions realitzades entre els anys 125-122; així com si era possible pensar en la fundació de la colònia de *Narbo Martius* el 118 si la zona acabava de ser pacificada (Goudineau 1984, 554).

El segle que va entre el darrer quart del segle III i el del segle II les relacions comercials amb Roma es mostren amb una gran intensitat a la zona situada entre Marsella i Empúries, per exemple, l'arribada massiva d'àmfores vineres itàliques que comencen a substituir les de producció massaliota, les quals fins i tot arribaran a imitar la forma de les primeres, la ceràmica campaniana, que també serà imitada per tallers regionals, la intensificació de la circulació monetària o l'evolució de l'hàbitat indígena amb novetats urbanístiques a la majoria de poblats (Enseruna, Nages, Entremont, entre d'altres).

A part de la importància militar del territori, la modalitat de la conquesta i de la provincialització mostren la importància assumida per *equites* i comerciants, a més del flux migratori de camperols d'Itàlia.

Els anys 125 i 124 aC, el cònsol Fulvi Flac i el seu substitut C. Sext Calví, respectivament, vencen els voconcis i els salis celtoligurs, en ajut de Massàlia, i alguns centres gals, especialment Salyi, foren destruïts. La fundació del *praesidium* militar d'Aquae *Sextiae*, que pren el nom del darrer, neix per a defensar la zona. A la Transalpina, el 122-121 tornen a actuar Gneu Domici Ahenobarb i Fabi Màxim Al·lòbrogic al davant de dos exèrcits consulars; el primer s'enfronta amb els gals a Vindalium, al nord-est d'Avinyó, el segon va derrotar els al·lòbroges i els arverns al Roine. Tot seguit Domici s'internà en territori dels arverns i volscs fins a Tolosa, on degué deixar una instal·lació militar, en el marc d'una aliança amb els Volques Tectosagi. Es volia pacificar el Llenguadoc i establir l'autoritat de Roma. La fundació de *Narbo* i aviat *Forum Domitii* i Tolosa, juntament amb la construcció de la *Via Domitia*, que resseguint el traçat de la vella via Heraclea, serviran per al control definitiu dels volques i unirà finalment per terra Itàlia i Hispània.

Des d'aquí fins a les guerres sertorianes hi ha molt poques notícies que es refereixin a la zona dels Pirineus; la més destacada serà la incursió de germànics que durant uns anys varen recórrer la zona gal·la del sud a partir de l'any 120 i el 104, un grup va travessar els Pirineus i fou desfet, segons Livi, pels celtíbers. La Gàl·lia meridional tingué un rol essencial per a garantir l'aprovisionament en la guerra contra Sertori. Els territoris pirinencs nord-orientals, controlats pels romans, depenien del governador de la Hispània Citerior i serà precisament la necessitat de controlar estratègicament aquesta orografia, amb motiu del conflicte civil, que la frontera entre la Gàl·lia i Hispània comença a convertir-se en una demarcació estable (Fatàs 1995, 161).

Així doncs, la data de creació de la província Transalpina presenta diversos problemes. A la visió tradicional, que la situa entre el 122, data de la partida del cònsol Gn. Domici Ahenobarb, a qui se n'atribueix la creació, i el 118, any de la fundació de *Narbo Martius*.

Una de les alternatives més suggerents, en contrapartida, a la proposta anterior és la que sosté que durant un segle no hauria existit una província, sinó que els territoris situats a l'oest del Roine haurien format part d'Hispania Citerior i els de l'est estarien controlats per Marsella i vigilats pel governador de la Cisalpina. La creació d'una província que abasta des dels Alps als Pirineus es remuntaria a l'època de les guerres sertorianes i l'hauria creat Pompeu (Ebel 1976, 74-102). L'establiment de les bases sertorianes al sud dels Pirineus, així com la insurrecció també de diversos pobles de la Gàl·lia meridional, va situar el problema d'aquesta zona en les prioritats a resoldre per part del Senat, enviant Pompeu primer i M. Fonteius més tard. Tanmateix, pot ser significatiu que, com es desprèn d'un passatge de Cèsar (*De Bello Gallico* I, 46), l'any 83, un aristòcrata local anomenat C. Valeri Caburus va rebre la ciutadania romana de part de C. Valeri Flac, governador d'Hispania Citerior (Broughton 1984, 64, el situa com a procònsol a la Gàl·lia Transalpina). En la mateixa línia, un text de Plini (*Nat. Hist.* III, 18) demostra que els Pirineus, en època de Pompeu, no constituïen el límit nord de la Citerior; no es coneix cap llei d'organització ni cap governador de la Transalpina anterior a M. Fonteius, que ho fou probablement en el trienni 74-72. Després d'aquest, la Gàl·lia Cisalpina i la Gàl·lia Transalpina varen quedar regides pel mateix governador.

Les dificultats de la zona i la ràpida expansió de la revolta, després del fracàs de la primera intervenció del Senat, va fer que es nomenés Pompeu, procònsol d'Hispania, per acabar amb el problema. Les seves accions a les dues bandes dels Pirineus (fundacions de *Lugdunum Convenarum* i *Pompelo*) i el seu triomf, varen permetre incorporar els nous territoris al control romà, la qual cosa es commemorà amb l'aixecament de trofeus (Amela 2001; 2003). En una carta, poc valorada, de Pompeu al Senat, Sal·lusti posa en boca del protagonista aquestes paraules: "He reconquerit la Gàl·lia, el Pirineu, la Lacetània i el país dels indicetes; he resistit el primer atac de Sertori (...)" (*Orationes et Epistulae*, 5). Més endavant, les accions de Cèsar es destinaren a consolidar la frontera occidental de la Narbonensis i la sortida atlàntica, mentre que el control de la costa cantàbrica serà obra d'August. Es realitzarà el control definitiu del Pirineu amb diverses accions dels seus generals: Agripa, que actuà al nord-oest aquità; Domici Calví, que va sotmetre els ceretans el 36 aC, després del qual es fundarà *Ilulia Livica*, tot

i que l'encunyació de denaris a Osca, amb la llegenda DOM. COS ITER. IMP., commemorativa d'aquesta victòria fa pensar en actuacions al Pirineu central i no oriental (Villaronga 1979, 240, fig. 55); Messala Corví, que entre el 29 i el 26 va pacificar l'Aquitània pirinenca. La pax romana necessitava tenir sota control les parts més allunyades: la cornisa cantàbrica, el País Basc i tot l'extrem occidental dels Pirineus. Un cop aconseguit tot aquest programa, la divisió administrativa entre la Gàl·lia i Hispània quedava fixada de forma definitiva als Pirineus (Fatàs 1995, 163-166).

## LA INSCRIPCIÓ

Es tracta d'un text epigràfic recollit per l'humanista català Pere Miquel Carbonell (1434-1517). En efecte, en un elegant manuscrit miscel·lani autògraf de Carbonell, conservat a la Catedral de Girona (ms. 69, foli 22) trobem aquest text:

*“In Latio marmoreum saxum nuper repertum in quo magni Pompeii gesta continebantur his uerbis scripta:*

POMPEIVS  
SICILIA RECUPERATA AFRICA TOTA  
SVBACTA MAGNI NOMINE INDE CAP  
TO AD SOLIS OCCASVM TRANSGRESSVS  
EXACTIS IN PIRINEO TROPHEIS  
OPPID · DCCC · LXXXVI · AB ALPIBVS  
AD FINES HISPANIAE REDACT · SER  
TORIVM DOMVIT · BELLO CIVILI EX  
TINCTO ITERVM TRIVMPHALES  
CVRRVS EQVES ROMANVS INDI  
XIT TOTIENS IMP · ANTE QVAM MI  
LES · DEINDE AD TOTA MÀRIA  
ET SOLIS ORTVS MISSVS NON SE  
IPSVM TANTVM SED TOTAM PA  
TAIAM CORONAVIT CAESIS FVGA  
TIS ET IN DEDITIONEM ACCTIS NO  
MINVM CENTIES VITIES SEMEL ET OC  
TVAGINTA TRIBVS MILIBVS DEPRES  
SIS CAPTIS NAVIBVS OCTINGENTIS  
TERRIS A LACV MEOTIS VSQVE AD  
RVBEVM MARE SVBACTIS · EX ASIA

PONTO · ARMENIA PAFLAGONIA CILICIA  
CAPADOCIA · SYRIA · SEXTIS · IV  
DAEIS · ALBANIS · IBERIA · INSVLA CAE  
TA · BASTERNIS · REGE MITRIDATE AT  
QVE TIGRANE TRIVMPHAVIT”

O sigui:

“Pedra en marbre trobada recentment al Laci en la qual es contenen les gestes de Pompeu escrites amb aquests mots: Pompeu, un cop recuperada Sicília, sotmesa tota l'Àfrica, d'on va prendre el sobrenom de *Magnus*, havent anat fins a la posta del Sol, erigits uns trofeus als Pirineus, preses en rendició 886 fortaleses, des dels Alps fins als límits d'Hispania, va domar Sertori, un cop acabada la guerra civil, va conduir els carros triomfals per segona vegada com a cavaller romà, *imperator* abans que soldat. Després, enviat a tots els mars i a Orient, no va coronar-se només ell, sinó tota la pàtria. Morts, fugats i presos en rendició 12.183.000 homes; enfonsats, capturats 800 vaixells; sotmeses les terres des del llac Meotis fins al Mar Roig. Va triomfar sobre Àsia, el Pontus, Armènia, Paflagònia, Cilícia, Capadòcia, Síria, Sextis (*sic*), jueus, albanis, Ibèria, l'illa de Caeta (= Creta), els Basternis i sobre els reis Mitrídates i Tigranis.”

L'esment als trofeus el trobem a la línia 5: “*exactis in Pirineo tropheis*”, seguida de la referència als pobles capturats i a la guerra civil contra Sertori. En un primer moment, vam considerar que podria ser el text que hi havia gravat en els mateixos trofeus, però de seguida vam rebutjar aquesta línia de treball, tal com veurem al llarg de l'estudi.

Així doncs, prenent com a punt de partida el text de Carbonell, ens centrarem en tres aspectes: en primer lloc la contextualització del text pròpiament dit (antecedents i tradició posterior); en segon lloc, el significat històric en relació amb la figura de Pompeu; i, per acabar, farem un seguit de reflexions sobre el lloc on es van ubicar aquests trofeus i sobre la frontera entre Hispania i la Gàl·lia.

El manuscrit miscel·lani de Carbonell, titulat *Adversaria*, conté diversos escrits (Toldrà 35-64), però és especialment interessant el recull epigràfic que presenta el barceloní amb més de 600 inscripcions transcrits aquí i allà, un recull que serà un punt de referència bàsic per a epigrafistes i historiadors posteriors. A diferència d'altres autors contemporanis com Francesc Vicenç (Toldrà 63), Carbonell no es limita a transcriure les inscripcions pertanyents a la Hispania Romana, sinó que recull títols procedents d'altres províncies de l'imperi romà, i molt especialment d'Itàlia, amb una presència destacada de làpides provinents de la ciutat de Milà,

Benevento, Ravenna, Ancona, i de diversos llocs de les regions del centre d'Itàlia, especialment del Laci i la Campània.

Arribats a aquest punt, la pregunta obligada és: quines eren les fonts de Carbonell? Com en altres casos d'epigrafitistes del Renaixement, als segles XV i XVI, els autors no tenien gairebé mai l'autòpsia com a mètode de treball i rarament visualitzaven la peça que transcrivien, sinó que copiaven reculls d'autors anteriors, com aquell que copia un text literari. Això no vol dir que Carbonell no hagi vist mai les inscripcions que transmet, ja que algunes les podia veure als carrers de la seva ciutat, Barcelona. En tot cas, aquest mètode de treball té inherent la dificultat de la validesa del text tramès per Carbonell en funció de la validesa de les seves fonts d'informació. I quines són aquestes fonts? Bàsicament tres, al nostre entendre: l'autòpsia (molt rarament com hem vist), Jeroni Pau i Ciriaco d'Ancona. Jeroni Pau (1458-1497), que era el seu cosí, havia fet una llarga estada a Itàlia, acompanyant el cardenal Borja, futur papa Alexandre VI, i hi havia vist sobre el terreny moltes inscripcions antigues de les quals després donava notícia a Carbonell (Vilallonga I, 77). A més, Pau va portar d'Itàlia sis manuscrits que contenien l'obra de Ciriaco d'Ancona (1391-1455) i que de ben segur van compartir Jeroni i el seu cosí Pere Miquel. De Ciriaco, sobre qui ha recaigut una certa sospita de falsari, deriven bona part dels reculls epigràfics del Renaixement. Malauradament, l'obra de Ciriaco, que era en la boca (o en la ploma) de tots els epigrafitistes, no ha arribat fins a nosaltres.

No és aquí el lloc ni el moment de parlar "in extenso" d'aquests començaments epigràfics a la península Ibèrica (vegeu Mayer 1998, 349-357 i Gimeno 1998, 374-381), però sí és important recordar que els reculls d'aquesta època, aquí i a Europa, han de ser tractats des d'un punt de vista més filològic que històric, en el sentit que cal fer especial atenció a la transmissió textual per discernir la validesa d'un epígraf o per entendre la transmissió d'un error. Carbonell, doncs, no es planteja encara la validesa del "textus receptus" i haurem d'esperar a la figura d'Antonio Agustín (Mayer 2000) per veure l'anàlisi racional en el camp de l'epigrafia. En tot cas, avui el testimoni de Pere Miquel Carbonell és encara punt de referència obligat per als molts estudis que tracten l'epigrafia romana hispànica, malgrat que, i no deixa de ser una paradoxa, Hübner no l'utilitza a penes en el seu volum del CIL dedicat a Hispània, ja que prefereix els testimonis de Ferrarinus, Peutinger i Sieder, entre d'altres.

Tanmateix, la inscripció que avui comentem no és d'Hispania sinó d'Itàlia, concretament del Laci, i tampoc no és recollida per Momsem al volum corresponent (el CIL XIV, en aquest cas). Carbonell, en efecte,



encapçala la inscripció amb els mots “*In Latio marmoreum saxum nuper repertum in quo magni Pompeii gesta continebantur his uerbis scripta*”, o sigui. “Pedra de marbre trobada recentment al Laci, en la qual es contienien les gestes de Pompeu el Gran, escrites amb aquests mots: (segueix el text de la inscripció)”. L’expressió “*nuper repertum*” podia ser una referència real a una troballa recent, que ens situaria als volts de l’any 1492, any en què cal datar el manuscrit 69 de la Catedral de Girona. No obstant això, no gosàrem afirmar aquest punt, sobretot si considerem tot el que hem dit més amunt sobre l’epigrafia del Renaixement. Dit d’una altra manera, el més probable és que Carbonell rebí la notícia o bé del seu cosí i amic humanista Jeroni Pau, o bé la copiï d’un recull anterior, probablement Ciriaco d’Ancona, i en transcriví fins i tot els mots de l’encapçalament.

El mateix text el trobem mig segle després, en Ambrosio de Morales (1513-1591), el qual, en la seva *Coronica General de España*, l’utilitza quan parla de les accions de Pompeu a Hispània. Després de comentar les guerres contra Sertori i la col·locació dels trofeus al Pirineu, Morales afegeix (VIII, 113):

*“Pocos años ha se sacó cerca de Roma debaxo tierra una gran piedra con la memoria de las victorias de Pompeyo, y entre ellas se cuentan éstas de España. Puso esta piedra Gabriel Simeón Florentin en su libro de las inscripciones antiguas, impresa en León de Francia el año M.D.LVIII. Las letras de la piedra dicen así:*

POMPEIVS. SICILIA. RECVPERATA. AFRI.  
 CA TOTA SVBACTA. MAGNI NOMINE.  
 INDE CAPTO. AD SOLIS OCCASVS TRANS  
 GRESSVS, ERECTIS IN PYRENEO TRO-  
 PHAEIS OPPID. DCCCLXXXVI. AB ALPI-  
 BVS AD FINES HISPANIAE REDACTIS,  
 SERTORIVM DOMVIT. BELLO SERVILI -,  
 EXTINCTO ITERVM TRIVMPHALES  
 CVRRVS EQVES ROMANVS INDVXIT.  
 DEINDE AD TOTA MARIA ET SOLIS OR  
 TVS MISSVS, NON SEIPSVM TANTVM,  
 SED PATRIAM CORONAVIT.

*En Castellano dice: Habiendo Pompeyo recobrado á Sicilia, sujetado á África, y alcanzado allí el renombre de magno: pasando al Occidente, y levantando trofeos en los montes Pyreneos, habiendo reducido ochocientos y ochenta y seis lugares, desde las Alpes hasta los postreros términos de España, domó á Sertorio. Habiendo apagado el fuego de la guerra de los esclavos, siendo*

*aun no mas que del estado de los caballeros Romanos, triunfó la segunda vez. Después enviado al Oriente, y á todos aquellos mares de allá, no ganó corona para sí solo, sino para toda Roma, que era su tierra."*

Cinquanta anys més tard, Jeroni Pujades (1568-1635) també la utilitza en la seva *Crònica del Principat de Catalunya*, (edició catalana de 1609, llibre tercer, pàg. 119):

"Anantsen Pompeyo à Roma (segons dihuen los matexos autors citats) feya lo cami y jornadas per terra: traueçant los Pyrineos per passar en França. Y al passar aquellas montanyas, en las alturas, y simas de ellas penja los Tropheos de les victories, que en les guerres de Espanya auia alcançades. Dels quals feu memoria Plini: dient. Quels auia guanyats Pompeyo en vuytcents quoranta set pobles desdels Alpes a les vltimes parts de la Espanya Vlterior: yls posà en els sumitats dels Pyrineos. Tambe sen fa memoria en aquella pedra que Ambrosi de Morales diu, se trobà en Roma, poch abans que ell escrigues la sua obra: la escriptrua de la qual deya, de aquesta manera. (Segueix el text: *Pompeius ... coronavit*, transcrit a partir de Morales).

... La qual dex de traduyr en nostre vulgar Cathala puix ab la narracio del fet resta suficientment explicada. Y si be entench que alguns com lo Pere Miquel Carbonell en sos manuscritos memorables la relatan mes llarga, ab tot axo puix no fa mes a mon proposit, no ho vull ara aueriguar. Basta resultar de ella: que Pompeyo domada Espanya alça los tropheos en lo Pyrineo: perque asso es cosa nostra com del seguent veurem".

L'edició castellana de la *Corònica* de Pujades no ofereix variant dignes de destacar llevat que en el text introductori de la inscripció la xifra de pobles vençuts per Pompeu, en la castellana és de 846 (igual que Morales i Carbonell), mentre que en la versió catalana és de 847. Pel que fa a la transcripció pròpiament dita hi ha petites diferències de presentació: en l'edició catalana, aquella està envoltada d'una sanefa per donar-li més l'aire de làpida i sempre apareix la grafia V (vegeu imatge infra), com en les làpides romanes clàssiques, mentre que en l'edició castellana el text és en majúscules, sense més ornaments i sempre s'escriu U, excepte en l'últim mot "CORONAVIT".

El text de Pujades, que esmenta i coneix el text de Carbonell, cita Morales explícitament com a font directa i és prou evident que això és així. En primer lloc per l'extensió i per la distribució de les línies, en segon lloc per les variants textuals comunes Carbonell ERECTIS / Morales-Pujades EXACTIS; Carbonell CIVILI / Morales-Pujades SERVILI; Carbonell INDIXIT / Morales-Pujades INDVXIT.

Morales, al seu torn, no cita Carbonell com a font directa, sinó l'obra de "Gabriel Simón Florentín". Es tracta sens dubte de l'humanista florentí

Gabriello Simeoni (Florència, 1509 - Torí, c. 1575), autor, entre d'altres, de *Les illustres observations antiques*, Lyon, Ian de Tournes, 1558, edició que esmenta Morales. Vet aquí el text de Simeoni:

*“De cette victoire, avec les autres faits dudit Pompee, est fait mentio en plusieurs lieux, & mesme en vn grand tableau, qui fut jadis trouué en terre au païs de Romme*

POMPEIVS SICILIA  
RECVPERATA, AFRICA  
TOTA SVBACTA, MAGNI  
NOMINE INDE CAPTO,  
AD SOLIS OCCASVS  
TRANSGRESSVS EXACTIS  
IN PYRENEO TROPHEIS,  
OPPID. DCCC. LXXXVI.  
AB ALPIBVS AD FINES  
HISPANIAE REDACTIS,  
SERTORIVM DOMVIT,  
BELLO CIVILI EXTIN-  
CTO ITERVM TRIVM-  
PHALES CVRRVS EQVES  
ROMANVS INDIXIT.  
DEINDE AD TOTA MARIA  
ET SOLIS ORTVS MISSVS,  
NON SEIPSVM TANTVM,  
SED PATRIAM CO-  
RONAVIT”.

*“Ce pourroit bien estre le mesme tableau de marbre, que luy mesme auoit fait mettre deuant le Temple de Minerue, basti à ses despens, attendu que plus particulierement il y parle de la victoire des Corsaires, disant :*

TERRIS A MEOTI AD RVBRVM MARE SVB-  
ACTIS, CVM ORAM MARITIMAMA A PRAE-  
DONIBVS LIBERASSET, ET IMPERIVM MA-  
RIS PO. RO. RESTITVISSET, &c.”

Crida l'atenció la presentació del text en els dos autors, ja que Simeoni el distribueix en vint línies (fig. 1) i Morales, a qui segueix Pujades, en dotze (fig. 2a i 2b):



Figura 1. Inscripció de Pompeu segons el gravat de l'edició de Simeoni (Lyon, 1558).

POMPEIUS. SICILIA. RECVPERATA. AFRI  
CA TOTA SVBACTA. MAGNI NOMINE  
INDE CAPTO. AD SOLIS OCCASVS TRANS  
GRESSVS , ERRECTIS IN PYRENEO TRO-  
PHAEIS OPPID. DCCCLXXXVI. AB ALPI-  
BVS AD FINES HISPANIAE REDACTIS,  
SERTORIVM DOMVIT. BELLO SERVILI  
EXTINCTO ITERVM TRIVMPHALES  
CVRRVS EQVES ROMANVS INDVXIT.  
DEINDE AD TOTA MARIA ET SOLIS OR  
TVS MISSVS , NON SEIPSVM TANTVM,  
SED PATRIAM CORONAVIT.



Figura 2a. Ambrosio de Morales, Corónica, p. 113.

Figura 2b. Jeroni Pujades, Corònica, p. 119.

Simeoni, Morales i Pujades inclouen el text epigràfic dins d'un discurs narratiu, però només Pujades el relaciona amb Plini, una referència fonamental, com veurem tot seguit. En efecte, en l'edició de la *Naturalis Historia* de Plini per part de Lemaire, a la col·lecció *Bibliotheca Classica Latina* (Paris 1827), en un comentari a la variant textual *domuit / tacuit* (vol. III, p. 111, nota 8), l'editor posa de relleu la connexió de Plini i Simeoni: “*Ex hoc Plinii contextu, uti diximus, depravato, concinnavit confixitque inscriptionem quam pro vetusta ac germana venditavit Gabriel Symeonis, libro Illustr. Observ. Antiqu. p. 51*”. O sigui: “A partir d'aquest context de Plini, tal com hem vist, corrupte, Gabriel Symeonis, al llibre *Illustr. Observ. Antiqu.* p. 51, va inventar-se una inscripció que anava venent com a antiga i germànica”. Sembla que no era només Simeoni qui donava la inscripció per “vetusta”, ja que cinquanta anys abans Carbonell ja l'esmenta, com estem veient.

En tot cas, abans d'entrar a discutir la falsedat o autenticitat de la inscripció, serà bo oferir sencer el passatge de Plini i després contrastar-lo amb els textos de Carbonell i Simeoni. Utilitzem l'edició de Karl Mayhoff (Col. Teubner, Leipzig 1897-1908):

*“Verum ad decus imperii Romani, non solum ad viri unius pertinet, victoriarum Pompei Magni titulos omnes triumphosque hoc in loco noncupari, aequato non modo Alexandri Magni rerum fulgore, sed etiam Herculis prope ac Liberi patris. Igitur Sicilia recuperata, unde primum Sullanus in reip. causa exoriens auspicatus est, Africa vero tota subacta et in dicionem redacta, Magnique nomine in spolium inde capto, Eques Romanus, id quod antea nemo, curru triumphali revectus et statim ad solis occasum transgressus, excitatis in Pyrenaeo tropaeis, oppida DCCCLXXVI ab Alpibus ad finis Hispaniae Ulterioris in dicionem redacta victoriae suae adscripsit et maiore animo Setorium tacuit, belloque civili quod omnia externa conceibat extincto iterum triumphales currus Eques Romam induxit, totiens imperator ante quam miles. Postea ad tota maria et deinde solis ortus missus infinitos retulit patriae titulos more sacris certaminibus vincientium— neque enim ipsi coronantur, sed patrias suas coronant; hos ergo honores urbi tribuit in delubro Minervae quod ex manubiis dicabat:*

CN. POMPEIVS MAGNVS IMPERATOR BELLO XXX ANNORVM  
CONFECTO FVSIS FVGATIS OCCISIS IN DEDITIONEM ACCEPTIS  
HOMINVM CENTIENS VICIENS SEMEL LXXXIII DEPRESSIS AVT  
CAPTIS NAVIBVS DCCCXLVI OPPIDIS CASTELLIS MDXXXVIII IN  
FIDEM RECEPTIS TERRIS A MAEOTIS AD RVBRVM MARE SVBACTIS  
VOTVM MERITO MINERVAE.

*Hoc est breviarum eius ab oriente. triumpho vero, quem duxit a. d. III kal. Oct. M. Pisone M. Messala cos., praefatio haec fuit:*

CVM ORAM MARITIMAM PRAEDONIBVS LIBERASSET ET IMPERIVM  
MARIS POPVLO ROMANO RESTITVISSET EX ASIA PONTO ARMENIA  
PAPHLAGONIA CAPPADOCIA CILICIA SYRIA SCYTHIS IVDAEIS  
ALBANIS HIBERIA INSVLA CRETA BASTERNIS ET SVPER HAEC DE  
REGE MITHRIDATE ATQVE TIGRANE TRIVMPHAVIT.”

Per contrastar els textos de Plini, Carbonell i Simeoni seguirem la següent metodologia: en primer lloc, observarem l'estructura global de cadascun d'ells i a continuació dividirem el text de Plini en tres seqüències a partir de les quals entrarem en una anàlisi comparativa més detallada. El passatge de Plini presenta tres parts ben definides: la primera on parla de la trajectòria política de Pompeu i de les seves victòries, que ocupa des del començament fins al mot *coronant*. Fent de transició entre aquesta primera part i la següent trobem la frase: “*hos ergo honores urbi tribuit in delubro Minervae quod ex manubiis dicabat*”, segueix la transcripció de la dedicatòria exposada al temple de Minerva i acaba aquest apartat amb la frase “*Hoc est breviarum eius ab oriente*”. Per últim, hi ha una nova transició que anuncia la tercera part amb aquests mots: “*triumphi vero, quem duxit a. d. III kal. Oct. M. Pisone M. Messala cos., praefatio haec fuit*”, i a continuació el text de la inscripció que encapçalava el triomf. Fins aquí Plini.

Carbonell, per la seva banda, presenta el text seguit com una sola inscripció, “*nuper in Latio reperta*” i sense transicions ni frases intermèdies, mentre que Simeoni parla de dues inscripcions: la primera, “*vn grand tableau, qui fut jadis trouué en terre au país de Romme*”, correspon amb la primera part de Plini i és pràcticament idèntica a les 15 primeres línies de Carbonell. És el text que copien Morales i Pujades. En acabar de transcriure aquest “*grand tableau*”, Simeoni fa referència a una altra inscripció, que no transcriu completa, sinó que acaba amb un *etcètera* (vegeu *supra*). El text d'aquesta segona inscripció correspon amb el final de la segona part i el començament de la tercera del text de Plini, a qui sembla seguir però sense citar-lo.

Passem ja a la comparació més concreta dels tres textos, prenent com a punt de referència les parts en què es divideix el text de Plini.

Primera part: *Verum ad decus... coronant*. En la columna de l'esquerra transcrivim el fragment de Plini, tot marcant en negreta els punts de coincidència amb Carbonell-Simeoni, mentre que en la columna de la dreta situem el text de Carbonell, tot mantenint la distribució de les línies de l'original manuscrit. No transcrivim aquí el text complet de Simeoni, que és pràcticament igual que el de Carbonell, tot i que al final de la taula analitzarem les seves variants.

PLINI NAT. HIST. 7, 26	CARBONELL
<p>Verum ad decus imperii Romani, non solum ad viri unius pertinet, victoriarum <b>Pompei</b> Magni titulos omnes triumphosque hoc in loco noncupari, aequato non modo Alexandri Magni rerum fulgore, sed etiam Herculis prope ac Liberi patris. Igitur <b>Sicilia recuperata</b>, under primum Sullanus in reip. causa exoriens auspicatus est, <b>Africa</b> vero <b>tota subacta</b> et in dicionem redacta, <b>Magnique nomine</b> in spoliū <b>inde capto</b>, Eques Romanus, id quod antea nemo, curru triumphali revectus et statim <b>ad solis occasum</b> <b>trangressus</b>, <b>excitatis in Pyrenaeo tropaeis</b>, <b>oppida DCCCLXXVI ab Alpbis ad finis Hispaniae</b> ulterioris in dicionem <b>redacta</b> victoriae suae adscripsit et maiore animo <b>Setorium tacuit</b>, <b>belloque civili</b> quod omnia externa conceibat <b>extincto iterum triumphales currus Eques Romam induxit</b>, <b>totiens imperator ante quam miles</b>. <b>Postea ad tota maria et deinde solis ortus missus</b> infinitos retulit patriae titulos more sacris certaminibus vincientium— neque enim ipsi coronantur, sed <b>patrias suas coronant</b>;</p>	<p>POMPEIVS SICILIA RECVPERATA AFRICA TOTA SVBACTA MAGNI NOMINE INDE CAP TO AD SOLIS OCCASVM TRANSGRESSVS EXACTIS IN PIRINEO TROPHEIS OPPID · DCCC · LXXXVI · AB ALPIBVS AD FINES HISPANIAE REDACT · SER TORIVM DOMVIT · BELLO CIVILI EX TINCTO ITERVM TRIVMPHALES CVRRVS EQVES ROMANVS INDI XIT TOTIENS IMP · ANTE QVAM MI LES · DEINDE AD TOTA MARIA ET SOLIS ORTVS MISSVS NON SE IPSVM TANTVM SED TOTAM PA TAIAM CORONAVIT</p>

És evident que Plini ofereix un text més “redactat”, per dir-ho d’alguna manera, i que Carbonell i Simeoni beuen d’una mateixa font. Les variants textuais més destacables, pel que fa al lèxic, són aquestes:

OCCASVM Plini, Carbonell: OCCASVS Simeoni. Mentre que els dos primers tenen un acusatiu singular, Simeoni presenta l’acusatiu plural (recordem que *occassus* és una paraula de la quarta declinació llatina).

REDACTA Plin.: REDACTIS Sim.: REDACT. Carb. Plini presenta el participi *redacta* que concorda en gènere nombre i cas amb *oppida*, fent un acusatiu plural neutre que fa de complement directe del verb *adscripsit*. La construcció sintàctica principal resultant és una frase transitiva amb Pompeu de subjecte el·líptic, el verb *adscripsit* i el CD *oppida DCCCLXXVI*; amb *oppida* concorda el participi *redacta* que al seu torn té un complement propi, *in dicionem*. La traducció corresponent és: (Pompeu) Va inscriure per a la seva victòria 886 poblats, sotmesos al seu poder, des dels Alps fins als límits d'Hispania Ulterior. Carbonell i Simeoni, en canvi, presenten una construcció d'ablatiu absolut, que continua tota una sèrie anterior (Sicilia recuperata, Africa subacta, exactis tropheis) abans d'arribar als verbs principals *domuit*, *indixit* i *coronavit*. Val a dir que Carbonell presenta el mots que aquí ens interessin abreujats (OPPID. REDACT.), però, per mantenir la coherència sintàctica cal desenvolupar en OPPIDIS REDACTIS, com fa Simeoni.

TOTIENS IMPERATOR ANTE QVAM MILES. Simeoni omet aquests mots.

PATRIAS Plin.: PATAIAM Carb.: PATRIAM Sim. És evident que Carbonell ha confós una R amb una A que dona un mot sense sentit. Curiosament, el barceloní no hi ha fet la correcció, tot i que sembla òbvia (respecte davant del *textus receptus*?).

CORONANT Plin.: CORONAVIT Carb. Sim. El canvi del nombre verbal ve donat per la construcció diferent: en el text de Plini el subjecte el·líptic no és *Pompeius* sinó un *vincentium* en plural (els vencedors), mentre que el subjecte el·líptic en Carbonell i Simeoni és *Pompeius* en singular.

Segona part: Dedicatòria del temple de Minerva. En Carbonell, que segueix transcrivint una sola inscripció *in continuum*, el text es troba a les línies 15-21; omet l'encapçalament CN. POMPEIVS ... CONFECTO. Simeoni només transcriu el final i l'enllaça amb la tercera part de Plini, com hem vist.

PLINI NAT. HIST. 7, 26	CARBONELL	SIMEONI
CN. POMPEIVS MAGNVS IMPERATOR BELLO XXX ANNORVM CONFECTO FVSIS FVGATIS OCCISIS IN DEDITIONEM ACCEPTIS HOMINVM CENTIENS VICIENS SEMEL LXXXIII	FVGA TIS ET IN DEDITIONEM ACCTIS NO	... CAESIS



PLINI NAT. HIST. 7, 26	CARBONELL	SIMEONI
DEPRESSIS AVT CAPTIS NAVIBVS DCCCXLVI OPPIDIS CASTELLIS MDXXXVIII IN FIDEM RECEPTIS TERRIS A MAEOTIS AD RVBRVM MARE SVBACTIS VOTVM MERITO MINERVAE.	MINVM CENTIES VITIES SEMEL ET OC TVAGINTA TRIBVS MILIBVS DEPRES SIS CAPTIS NAVIBVS OCTINGENTIS TERRIS A LACV MEOTIS VSQVE AD RVBEVM MARE SVBACTIS .	TERRIS A MEOTI AD RVBRVM MARE SVBACTIS

Les variants principals són aquestes:

FVSIS FVGATIS OCCISIS Plin.: CAESIS FVGATIS Carb.

ACCEPTIS Plin.: ACCTIS Carb.

HOMINVM Plin.: NOMINVM Carb.

LXXXIII Plin.: OCTVAGINTA TRIBVS MILIBVS Carb.

DEPRESSIS AVT CAPTIS Plin.: DEPRESSIS CAPTIS Carb.

OPPIDIS ... RECEPTIS Plin.: *Omittit* Carb.

A MAEOTIS Plin.: A LACV MEOTIS Carb.: A MEOTI Sim.

AD RVBRVM MARE Plin. Sim.: VSQVE AD RVBRVM MARE Carb.

El més destacable d'aquestes variants és que Plini i Carbonell difereixen pel que fa al nombre de presoners, vaixells i forteses capturades per Pompeu (Simeoni no té aquest fragment de text):

	PLINI	CARBONELL
Homes	centiens viciens semel LXXXIII (milia) =12.183.000	
Vaixells	DCCCXLVI = 846	Octingentis = 800
Fortaleses	MDXXXVIII = 1538	No consta

Tercera part. Text que precedia el triomf de Pompeu. Carbonell segueix transcrivint una sola inscripció *in continuum*, el text es troba a les línies 21-26; omet l'encapçalament CVM ORAM ... RESTITVISSET. Simeoni només transcriu el començament.

PLINI NAT. HIST. 7, 26	CARBONELL	SIMEONI
CVM ORAM MARITIMAM PRAEDONIBVS LIBERASSET ET IMPERIVM MARIS POPVLO ROMANO RESTITVISSET EX ASIA PONTO ARMENIA PAPFLAGONIA CAPPADOCIA CILICIA SYRIA SCYTHIS IVDAEIS ALBANIS HIBERIA INSVLA CRETA BASTERNIS ET SVPER HAEC DE REGE MITHRIDATE ATQVE TIGRANE TRIVMPHAVIT.”	... EX ASIA PONTO · ARMENIA PAFLAGONIA CILICIA CAPADOCIA · SYRIA · SEXTIS · IV DAEIS · ALBANIS · IBERIA · INSVLA CAE TA · BASTERNIS · REGE MITRIDATE AT QVE TIGRANE TRIVMPHAVIT”	CVM ORAM MARITIMAM A PRAEDONIBVS LIBERASSET, ET IMPERIVM MARIS PO. RO. RESTITVISSET, &c.”

CAPADOCIA CILICIA Plin.: CILICIA CAPADOCIA Carb. Només és un canvi d'ordre.

SCYTHIS Plin.: SEXTIS Carb.

CRETA Plin.: CAETA Carb.

ET SVPER HAEC Plin.: *Omittit* Carb.

Semblen clarament errònies les lectures de Carbonell SEXTIS i CAETA. Recordem que abans havia confós PATAIA enlloc de PATRIA, llegint també una A on hi havia una R.

## CONCLUSIONS

La comparació global entre els textos de Plini, Carbonell i Simeoni mostra una relació innegable que pot fer-nos pensar que estem davant d'un *falsum* d'origen literari en què el falsari, que evidentment no és Simeoni, sinó una font comuna a ell i a Carbonell (Ciriaco d'Ancona?) ha pres el text de Plini i l'ha refet donant-li forma epigràfica.

Ara bé, el text de Carbonell, amb molta més extensió i entitat que el de Simeoni, no pot reflectir realment una troballa recent que li podria haver arribat d'Itàlia a través del seu cosí i amic Jeroni Pau? La coincidència amb el text de Plini només pot explicar-se pel camí del *falsum*?

La qüestió és especialment delicada en els primers quinze versos de Carbonell, que correspon a una redacció no epigràfica de Plini; en canvi, la segona part del text de Carbonell correspon a dues inscripcions existents transcrites per Plini i que no han arribat fins a nosaltres.

En el passatge de Plini, ell mateix esmenta, i de fet transcriu, dues inscripcions sobre Pompeu: la dedicatòria del temple de Minerva i la que encapçalava el seu triomf. Curiosament, en aquest punt les coincidències Carbonell-Plini són molt grans, malgrat que el barceloní les presenta com una única inscripció, que ja començava abans, en lloc de dues de diferents. El fet que les inscripcions que transcriu Plini no hagin arribat fins a nosaltres comporta necessàriament que el text sigui un *falsum*? Nosaltres pensem que no necessàriament, i molt menys, si tenim en compte que conservem un fragment dels *Fasti Triumphales*, que recull part del text donat per Plini i, amb molt poques variants, per Carbonell.

Vet aquí el fragment amb la reconstrucció proposada per Degrassi (*InscrIt-13-01*, frag. XXXIX (*fasti triumphales*) = CIL 1, p 341 = D 69, p. 169):



[Cn(aeus) Pompeius Cn(aei) f(ilius) Sex(ti) n(epos) Magnus III] pro  
co(n)s(ule) a(nno) DCXCII / [ex Asia Ponto Armenia Paphla]gonia Cappadoc(ia)  
/ [Cilicia Syria Scytheis Iudaeis Alb]ania pirateis / [per biduum III pridie  
K(alendas) O]cto(bres) /

La nòmina de pobles derrotats és pràcticament la mateixa que descriu Plutarc (*Pompeu*, 45).

Aquest últim testimoni és molt interessant perquè se'n poden extreure conclusions de gran abast. Una d'elles, i no la menys insignificant, és que un mateix fet històric pot aparèixer en textos literaris diferents (cosa molt habitual, d'altra banda), però també en inscripcions diferents, on les coincidències són ben constatables. En alguns casos, fins i tot, ja sigui per una voluntat legislativa o de propaganda política, de la mateixa inscripció es feien còpies idèntiques per ser distribuïdes per tot el món romà. En el cas que ens ocupa, el triomf de Pompeu (ex Asia, etc...) apareix en el rètol que encapçalava la desfilada triomfal

i també en els *Fasti Consulares*. Què ens fa pensar que eren les dues úniques inscripcions que feien referència al seu triomf?

Tornant a la primera part del text de Plini i la diferència de “format” amb Carbonell, el primer literari i el segon epigràfic, es pot pensar que a partir del text literari s’ha elaborat el text epigràfic, però no podem descartar la situació contrària, o sigui, que Plini tingués davant dels ulls una inscripció i en comptes de transcriure-la en fes una paràfrasi i una adaptació literària. Només caldrien algunes modificacions sintàctiques per donar sentit i coherència al discurs narratiu.

Tenim encara una altra font literària que parla dels triomfs de Pompeu que corrobora el que acabem de dir. Es tracta del text de Plutarc (*Pompeu* 45) que transcrivim tot seguit:

XLV. Τοῦ δὲ θριάμβου τῆ μεγάλῃ, καίτερ εἰς ἡέραν δύο μεριθέντες, ὃ χρόνος οὐκ ἐξήκουσε, ἀλλὰ τῶν παρεσκευασμένων πολλὰ τῆς θύρας ἐξέπεσε, ἑτέρας ἀποχρύματα ποικίλη ἀξίωμα καὶ κόσμος εἶναι. ἡρώματα δὲ προσηγορεύσει (ἐθελούστω τὰ γένη καθ’ ἑν εὐραμμένον. ἦν δὲ τὰδε Πόντος, Ἀρμενία, Καππαδοκία, Παφλαγονία, Μηρία, Κολχίς, Ἰθρηος, Ἀλβανί, Συρία, Κιλικία, Μεσσοποταμία, τὰ περὶ Φοινίκην καὶ Παλαιστίνην, Ἰουδαία, Ἀραβία, τὸ περὶ τῶν ἄστων ἐν τῆ καὶ θαλάσσης καταπεπολιμημένον. ἐν δὲ τοῖσι θρόμβοι μὲν ἠλωκίτα χιλίας οὐκ ἐλάττωσα, πόλεις δὲ αὐ πολλὰ τῶν ἰσχυροῦ ἀποδόουσαι, περὶ τὰς δὲ εἴης ἰσχυροῦσαι, κατοικίαι δὲ πόλιν μᾶς δοῦναι τετρακίοντα. πρὸς δὲ τοῖσι ἄλλοις ἀπὸ τῶν γραμμάτων ἐπι περὶ τὰς χιλίας μὲν μυριάδες ἐκ τῶν τελέων ἄπληστον, ἐκ δὲ ἐν αὐτῆς προσεκτήσατο τῆ πόλει μυριάδες ἰσχυροῦσαι περὶ τὰς λαμβάνουσαι, ἀσφύραται δὲ εἰς τὸ ἰσχυροῦσαι ταμίαι ἐν νομίματι καὶ κατασκευαῖς ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ ἰσχυροῦσαι πόλιντα, πρὸς τῶν εἰς τοῖς στρατώσι δοδόμενα, ὥσ ὃ ταύλαχιστος πρὸς κατὰ λόγος ἀσφύραται εἰληθε χιλίας περὶ τὰς οὐκ.

“Per a la grandesa del seu triomf, encara que es va repartir en dos dies, no hi va haver prou temps: molts objectes que l’acompanyaven van passar sense ser vistos, i podien servir per a una altra pompa igual. En rètols que anaven al capdavant hi eren escrits els pobles sobre els quals triomfava, que eren aquests: Pontus, Armènia, Capadòcia, Paflagònia, Mèdia, Còlquide, els íberes, els albans, Síria, Cilícia, Mesopotàmia, Fenícia, Palestina, Judea, Aràbia, els pirates, destruïts arreu per terra i mar; i les forteses capturades, que eren poc menys de nou-centes, els vaixells dels pirates, vuit-cents, i les ciutats repoblades, que eren trenta-nou. Havia posat per escrit que les rendes de la república eren de cinquanta milions de dracmes i les dels països que havia capturat eren de vuitanta milions cinc-centes mil”.

Veiem que el text de Plini i el de Plutarc són molt semblants, malgrat algunes diferències de detall, que no ens pertoca discutir aquí. En tot cas hi ha un element que es repeteix en tots dos autors i que volem destacar ara. Tant Plini com Plutarc diuen explícitament que Pompeu va fer posar per escrit les seves actuacions: el primer parla de la dedicació al temple de Minerva, i Plutarc fa servir el verb “grafein”, escriure, sense especificar res més. Diodor de Sicília, per la seva banda, diu que Pompeu havia fet inscriure les seves accions a Àsia sobre un monument que va aixecar (lib. 40).

A partir d'aquests testimonis creiem que estem en condicions de plantejar una hipòtesi sobre l'origen i el significat de l'epígraf transmès per Carbonell: la inscripció, de ben segur mutilada i incompleta, podria ser un text que explicava de forma resumida les *Res Gestae Pompei Magni* (Carbonell utilitza explícitament el terme *gesta* en l'encapçalament). Un antecedent, probablement molt menys extens, de les *Res Gestae divi Augusti*, amb les quals té alguna semblança estilística, sobretot al començament. Des del punt de vista de la transmissió textual és factible pensar que Plini coneix el text de les *Res Gestae Pompei*, però no el transcriu sencer, sinó que espigola aquí i allà per elaborar la seva narració. Carbonell, per la seva banda, ja sigui a partir d'un fragment original trobat recentment (*nuper*) o a partir d'una font anterior, ofereix el text de les *Res Gestae*, ni que sigui de forma incompleta o fragmentària.

Aquest desig de Pompeu de posar les seves accions per escrit i d'erigir monuments a les seves victòries, s'emmarca en una operació propagandística molt ben coneguda, que arranca de Sul·la i té la seva culminació amb August. Podem veure clarament com, seguint el model iniciat per Pompeu, August va imitar el fet d'aixecar monuments commemoratius dels seus triomfs en punts geogràfics destacats (trofeus de Pompeu/monument de la Turbie), trencant una dinàmica d'època republicana que consistia a erigir simples maniquins amb armes al camp de batalla. El *Princeps* va saber capitalitzar una sèrie d'iniciatives ja avançades per Pompeu, que van servir per crear un llenguatge iconogràfic i simbòlic que van formar les imatges programàtiques del nou règim polític (Zanker 1992) que havia de posar fi a l'antiga República i obrir el pas cap a l'Imperi.

## BIBLIOGRAFIA

AMELA, L., “Los Trofeos de Pompeyo”, *Habis* 32, p. 185-202.

AMELA, L., *Cneo Pompeyo Magno. El defensor de la República romana*, Madrid, Signifer Libros, 2003.

BARRUOL, G., *Les peuples préromains du sud-est de la Gaule. Étude de géographie historique*, Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément 1, Paris, 1975.

- BROUGHTON, T. R. S., *The Magistrates of the Roman Republic*, 2 vols., Cleveland, 1968.
- CARBONELL, P. M., 1492, *Adversaria*, ms. 69 de l'Arxiu Capitular de Girona.
- CASTELLVÍ, G.; NOLLA, J. M.; RODÀ, I. (dir.), *Le trophée de Pompée dans les Pyrénées (71 avant J.-C.)*. Col de Panissars, Le Perthus, Pyrénées-Orientales (France), La Jonquera, Haut Empordan (Espagne), 58è supplément à Gallia, Paris, 2008.
- CIL, I., *Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem. Pars I: Fasti consulares ad a. u. c. DCCLXVI. Elogia clarorum virorum. Fasti anni Iuliani*, cura Th. Mommsen, W. Henzen, Chr. Hülsen, 1893 (impr. iter. 1973).
- DEGRASSI, A., *Fasti Consulares et Triumphales*, dins *Inscriptiones Italiae XIII*, 1, Roma, 1947.
- EBEL, Ch., *Transalpine Gaul, The emergence of Roman province*, Leiden, 1976.
- GIMENO PASCUAL, H., "El despertar de la ciencia epigráfica en España. ¿Ciriaco de Ancona: un modelo para los primeros epigrafistas españoles?". Dins G. PACI; S. SCOMOCCHIA (ed.), *Ciriaco d'Ancona e la cultura antiquaria dell'Umanesimo. Atti del Convegno Internazionale di Studio (Ancona 6-9 febbraio 1993)*, Reggio Emilia, Edizione Diabasis, 1998, p. 373-382.
- FATÁS, G., "De com els Pirineus esdevingueren frontera", dins J. BERTRANPETIT; E. VIVES (ed.), *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra, Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, 1995, p. 157-169.
- GOUDINEAU, C., "La Galia Cisalpina". Dins C. NICOLET (ed.), *Roma y la conquista del mundo mediterráneo 264-27 a. de J.C. 2/ La génesis de un imperio*, Barcelona, 1984, p. 547-566.
- GUYON, J., "Cités et chefs-lieux de cités de Gaule Narbonnaise", *Actes del XIV Congrès International d'Arqueologia Clàssica "La ciutat en el món romà"*, vol. 1, (Tarragona 1993), Tarragona, 1994, p. 215-222.
- MAYER, M., "Ciriaco de Ancona, Anno de Viterbo y la historiografía hispánica". Dins G. PACI; S. SCOMOCCHIA (ed.), *Ciriaco d'Ancona e la cultura antiquaria dell'Umanesimo. ...*, p. 349-357.
- MAYER, M., "Antonio Agustín y la constitución de la epigrafía como ciencia", *Congreso Internacional de Humanismo y Pervivencia del Mundo Clásico. Homenaje al Profesor Antonio Fontán*, Alcañiz, 8-13 de maig del 2000.
- MORALES, Ambrosio de, *Coronica General de España*, Madrid, Benito Cano, 1791.
- PUJADES, J., *Corónica Universal del principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1829-1832.
- PUJADES, J., *Coronica Universal del Principat de Catalunya*, Barcelona, Jeroni Margarit, 1609.
- TOLDRA, M. (= Duran, Eulàlia dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1741-1620)*, volum IV, Barcelona, Institut d'Estudis catalans, 2008.
- VILALLONGA, M., *Jeroni Pau. Obres*, Col. Autors Catalans Antics, n. 2 i 3, Barcelona, Ed. Curial, 1986 (dos volums).
- VILLARONGA, L., *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona, 1979.
- ZANKER, P., *Augusto y el poder de las imágenes*, Madrid, 1992.